

A FÖLDRAJZOSOK MÁR A SPÁJZBAN VANNAK FÖLDRAJZI FORDULAT!?

JACQUES LÉVY: LE TOURNANT GÉOGRAPHIQUE. PENSER L'ESPACE POUR LIRE LE MONDE.

(A földrajzi fordulat. Térben gondolkodás a világ olvasására.
Berlin, Paris, 1999, 400 o.)

GELLÉRI GÁBOR

Jacques Lévy igen kiterjedt tevékenységi körébe belefér folyóirat irányítása (Espaces Temps), több egyetemi állás (Ecole Normale, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales), kutatócsoport vezetése és egy hihetetlenül gazdag bibliográfia is. Bizonyos szempontból két lábon járó provokáció, és úgy tűnik, erre törekszik is. Előadásai sem nélkülözik a provokatív elemeket, legyen az interakció a közönséggel vagy kétségbe vonható tudományos hozadékú térkép felmutatása pusztán az „ilyet is lehet” ürügyén, de írásaiban ez még nyilvánvalóbb.

Noha Franciaország hosszú ideje társadalomtudományként kezeli a földrajztudományt, mégis döbbenetesen vette kezébe számos francia olvasója és recenzense e könyvet. A Sciences humaines újságírója például – logikusan – a Kantra és Leibniz-re való hivatkozásokon lepődik meg, mások a társadalomtudományok gyökereinek és legújabb irányzatainak nem pusztán fölényes ismeretén, de gyakran igen kritikus olvasatán.

Mert hát mit kezdjünk egy földrajztudóssal, aki könyvét Foucault alapján osztja be „szavakra” és „dolgokra”, bourdieu-i stílusban (értsd nehézségben és összetettségben), leggyakrabban szociológus szókinccsel írja, gyakorlati értelemben beszél a politikai térről és fejezetet szentel a zene terének, nyíltan (és láthatóan örömmel) nekimegy bármilyen szentnek tekintett hagyománynak, és általában fejezetenként 5–6 különböző tudomány köréből idéz, ám ezek között a legritkábban szerepel a földrajztudomány?

Még az elemzés megkezdése előtt rögzítenünk kell, hogy recenziónk történelmi, illetve magyar értelemben vett társadalomtudományi szempontból készül. Nem tudjuk fölállalni a földrajztudós nézőpontját – minden bizonnyal sok érdekességet kínálna az is, ha egy magyar, jellemzően másfajta földrajztudományon nevelődött tudós is megfogalmazná gondolatait e könyvről.

Kezdjük gondolatmenetünket a francia földrajztudomány helyzetének áttekintésével, mely nem lesz haszontalan Lévy és a könyv jelentőségének és gondolatmenetének megértéséhez. Vidal de La Blache feltűnése, tehát a 19. század utolsó, és a 20. század első éveit óta azt egyértelműen a társadalomtudományok közé sorolják. A vidali possibilista humángéográfia meghódította a tudományos és az oktatási szfé-

rát is, noha korántsem a nála is gyorsabban, robbanásszerűen fejlődő történettudománnyal összevethető mértékben. Ám az átgondolt intézményi stratégia sikerre vezetett. Noha a francia elitképzés helyszínén, az Ecole Normale Supérieure-ön nem volt hagyományosan vett földrajzoktatás, Vidal, az intézmény előadója évente magához vehetett egy diákot, akinek felkészülését irányította – ez a nemzedék alkotta az új tudomány első vezérkarát. Érdekes párhuzam: ma ugyanebben a nagy presztízsű intézményben Jacques Lévy is oktat.

Amikor az *Annales* köre alapítása idején meghirdette a klasszikus, filológiai alapokon nyugvó történetírás elvetését, a szociológia mellett a földrajztudományban lelt másik szövetségese. Korántsem lehet véletlen, hogy történészek nemzedékei írták történelmi nagydoktorijuk mellett az (azóta eltörölt) ún. kiegészítő értekezést földrajztudományból. Ez az irányzat később háttérbe szorult a marxizmus fellendülésével a közgazdaságtan, majd a hetvenes évekre a filozófia felé orientálódó csoporttal szemben, noha kivételek akadtak: pl. a negyedik generáció egyik nagy alakja, a nemrég elhunyt Bernard Lepetit. Ezzel párhuzamosan, szintén az e körből kikerült történészek (történetesen Georges Duby) oktatáspolitikai szerepvállalása során került a francia oktatási rendszerben is minden eddiginél szorosabban egymás mellé földrajz és történelem.

Nem szabad azt hinnünk, hogy egységes földrajzi nézetrendszert képviseltek volna e történészek. Vidal de La Blache (és nyomában Lucien Febvre) a possibilista irányzatot hirdette, mely szerint az emberi közösségek lehetőségek halmazából választanak. Fernand Braudel ezzel szemben egy továbbfejlesztett ratzeli determinizmust alkalmazott a *Mediterráneum* elgondolásánál, tehát a környezet hatását fontosabbnak tekintette. Élete végén, a *L'Identité de la France* befejezetlen trilógiájának első kötetében vázolt fel egy új, mérsékelt possibilista modellt, melyet azután Bernard Lepetit gondolt tovább, megalkotva a dinamikus modell fogalmát: a múlt lenyomatai alapján kínálkoznak lehetőségek a közösségek előtt, melyek közül jelenbeli rendszereknek megfelelően választanak – így a jelen egyszerre determinált és kiszámíthatatlan.¹

Mindeközben a földrajztudomány is járta saját útját, sőt több saját utat is. Az egyik út az *Annales*-hoz jobban kötődő, Yves Lacoste szerkesztette *Hérodote* folyóirat köre, akik a vidali örökség fenntartását hirdetik – kisebb módosításokkal. A Vidal de La Blache által alapművében, a *Tableau de la géographie de la France*-ban képviselt látásmód, mely szinte kizárja a társadalom, netán a politika hatását a természetre, már nem fenntartható – Lacoste és köre azonban felfedezte a „másik Vidalt”, az Elzász-Lotaringia kérdésével foglalkozó, és az első világháború utáni rendezésekben szerepet kapó társadalom-földrajzost. A megoldás kétségtelenül figyelemre méltó, és egyben óvatos: nem kell ledönteni a bálványt, csak kicsit át kell faragni. Emellett az *Hérodote* körében azért is küzdenek, hogy a történelem ne „nyelje le” maradéktalanul a földrajztudományt. Ennek markáns megnyilvánulása például, hogy Lacoste majd minden elemzésében kifejti, hogy a *histoire* görög szó voltaképp terepen végzett munkát jelöl, tehát a földrajztudományra is (sőt, arra még inkább) alkalmazható, és Hérodotosz művét a földrajztudomány körébe (is) sorolja.

A másik irányzat, és ehhez tartozik szerzőnk is, az *EspacesTemps* folyóirat köréből nőtt ki.² Mindenekelőtt angolszász tudományos előfutárok nyomán hirdették meg először 1982-ben e folyóiratban a földrajztudomány újraértelmezését, mely nem kis részben a történelem gyámságának elvetését jelentette. Ennek az irányzatnak az eszmei összegzését nyújtja Lévy könyvének egy része, mely átgondolt szintézise egy másfél évtizedes tudományos folyamatnak. Mindemellett némely szempontból programadóknak is tekinthetjük a könyvet: az összegzéseken túl még az ebben az új típusú földrajztudományban edződött társaihoz képest is különlegesen széles látókörű Lévy számos új utat is fel tud mutatni.

A könyv az új (vagy régi-új) irányzat történetének bemutatásával kezdődik, még a bevezetőben. Az eddigiek alapján már nem meglepő, hogy gyakorlatilag kiinduló tézise a „megszabadulás a vidali hagyomány béklyóitól”. A béklyót e megközelítésben az oktatási irányultság jelenti, mely leszűkítette a kutatásra is alkalmas földrajztudomány mozgásterét, illetve a magyarázatnak és értelmezésnek szentelt csekély hely (ez az utalás feltehetően az értelmezést a földrajztudományban a leíráshoz képest másodlagosnak tekintő Yves Lacoste-nak szól). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az állítás, mely 1980 táján, az *EspacesTemps* indulásakor igen jogos volt, úgy tűnik, 1999-ben kicsit már késésben van: a hetvenes-nyolcvanas évek ismeretelméleti fordulatai nyomán a leírás elsőbbségén a „hagyományos” francia földrajztudomány is lényegileg túllépett már. E „megszabadulás” után jutunk el a „földrajzi fordulat” megfogalmazásához, mely szerinte hármass fordulat voltaképp.

Az első eleme e fordulatnak a földrajztudomány körén belül kialakult új paradigma, melynek alkotóeleme a tudományos pluralitás. Korántsem ez az első tudomány, mely a pluralitásban leli meg önmaga meghatározását, voltaképp a történettudomány legújabb fordulatai és az antropológia utolsó 10–20 éve is hasonló eredményekre jutott. Ám a földrajztudomány helyzete specifikus: félúton természet- és társadalomtudományok, egzaktság és elbeszélés között nagyon is szükséges volt, hogy szerteágazó új szemléletű megközelítéseit egy ilyen paradigma egybefonja.

A második, ennek következményeképpen, az, hogy a környező tudományok egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak a földrajztudomány eredményei felé. Lévy kiemeli, hogy még mindig nem elégséges a földrajzi munkákra való hivatkozások száma, de ezt a tudomány eddigi, megváltoztatni szánt marginális pozíciója, vazallusi helyzete a történettudománnyal szemben és általában a paradigmaváltások lassú természete indokolja.

A harmadik tényező a tér kérdésének előtérbe kerülése minden tudományágban. Említettük már az újra felbukkant földrajzi irányultságot az *Annales* körében, de a politikatudomány is egyre nagyobb teret szentel ennek stb.

Lévy szerint e három tényező együttes megjelenése jellemzi azt a jelen pillanatban még forradalmi státuszú folyamatot, mellyel a földrajztudomány igyekszik újraértelmezni önmagát és helyzetét a tudományágak között. Forradalmi volta csak ideiglenes lehet, hiszen egy forradalom, még ha tudományos is, valamilyen eredményhez vezet, elbukik vagy győzedelmeskedik, de mindenesetre elvezet egy új tudományközi vagy tudományon belüli (esetünkben mindkettő) konfiguráció létre-

jöttéhez. Nem lehet kérdéses a könyv olvasása során: az ehhez hasonló könyvek jelentős lépéseket jelentenek e forradalomban. A könyv fogadtatása alapvetően (bár nem kizárólag) pozitív volt: ha nem is veszteségek nélkül, de győzedelmesnek tűnik. A forradalom azonban még nem ért véget.

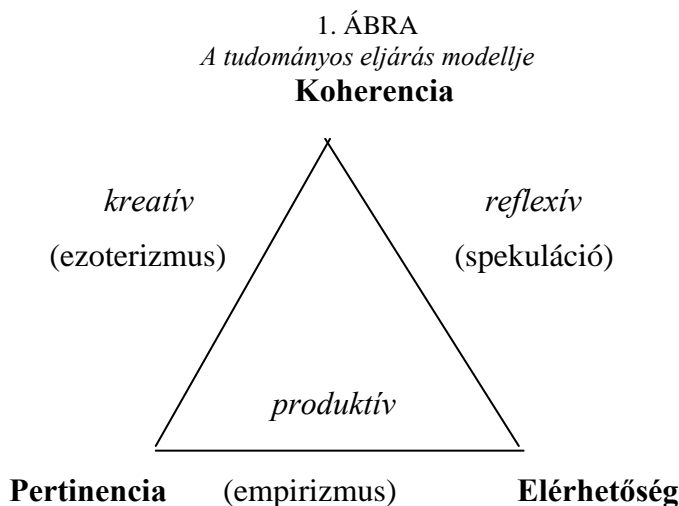
A könyv szerkezete, mint már említettük, két részből áll: e koncepció bevallottan Lévy szubjektív megközelítése a térről, e „kollektív konstrukcióiról”. A „szavak” rész a társadalmak térfelfogásának vizsgálati lehetőségeit kutatja – ebbe a fejezetbe tartoznak a tudománytörténeti és tudományelméleti megfontolások is. A „dolgok” rész különféle földrajzi tárgyakra vonatkozó, eltérő típusú gyakorlati kutatásokat mutat be.

A bevezető után a könyv első felének első része a *Méthode* (Módszer) címet viseli – kicsit talán meglepő itt az, hogy a módszer egyes számban marad, a pluralitást éltető megannyi gondolat után. Ám e rész „felvezetője”, a *L'Age de raisons* fejezet feloldja ezt a kételyt. Címénél érdemes elidőznünk egy pillanatra, mert sok mindent kiolvashatunk belőle. A 'raison' szó, tudjuk, a modern társadalomtudományban leginkább a Kantot újraolvasó Bourdieu-tól ismert, aki a *Raisons pratiques* kötetében játszott el e szó többféle lehetséges értelmével. Fordítása, mint afféle bourdieui gondolatnak, igen nehéz: gyakorlati észjárások (ez a könyv címének magyar fordítása), gyakorlati érvelések és több más lehetőség mind kínálkozna. Ugyanez a helyzet áll fenn itt is. Ha a címben a „de raisons” helyén „de la raison” vagy „de raison” állna, akkor az ész eljövételének korát jelentené: az ember esetében józan gondolkodásának ideje (mint Sartre ilyen című regényében „de la raison”, magyar fordításban *Férfikor*), civilizációk esetében valamiféle intellektuális aranykor. Ám a „raison” többes száma másfelé vezet minket: ebben az összefüggésben nem az ész, hanem az eltérő észjárások, gondolatrendszerek együttes jelenlétének korát jelöli. Nem más tehát a cím, mint a meghirdetett, paradigmaticus érvényű tudományos pluralitás kifejezése. De kifejezi a diszciplínák elválását is: az új földrajztudomány tisztában van határaival, és ismeri más tudományok racionalitásait is. Harmadik értelmében pedig felismeri saját terén a tudós és a teret használó aktorok létező és egymásétól eltérő gondolkodási sémáit.

Ennek megfelelően sorra vesz előbb számos, a nemzetközi földrajzi irodalomban alkalmazott megközelítést, majd második nekifutásra még néhány alapvető tudományos paradigmát – ám még ezek feldolgozása előtt rögzíti a tudományos eljárás módszerét. Hozzászoktunk már az utóbbi három évtizedben a történelem-episztemológusokhoz: íme, a geográfus-episztemológus. Noha ez az érvelés csak néhány oldalas, és röviden összefoglalható, megvan az az előnye, hogy a gyakorlati részekben is érződik az eljárás hatása, tehát nem pusztán tudományos pózról, kényszeredett elméletieskedésről, versengésről van szó, hanem egy átgondolt, valódi (és kétségtelenül vitára készítő) tudományos módszerről, mely valódi tudományos mentalitássá is válik – még ha a mentalitás is ugyanolyan összetett és vitatható, mint a rendszer maga.

Lévy koncepciója szerint a tudományos eljárás egy háromszögben helyezkedik el. A tudományos megállapítások olyan tárgyak, melyek abban különböznek a társadalmi világ más tárgyaitól, hogy homogén belső összefüggésbe illeszkednek: a háromszög első csúcsa tehát a *koherencia* – egyazon észjáráson belül, tehetjük hozzá. A tudomány feltételezi egy önmagán túl elhelyezkedő valóság létét, és igyekszik a lehető leginkább erre vonatkozni: a háromszög második csúcsa így a *pertinencia*. Végül a tudományos termékek olyan kulturális termékek, melyek fogyaszthatóak kell legyenek a kutatóktól a nagyközönségig mindenki számára: ehhez pedig követelmény az *elérhetőség*.

Ez a modell persze nem mentes a bevallott feszültségektől, majd minden csúcs ellentmond valamennyire a két másiknak, azonban a feszültségeket maga a szerző illeszti bele a rendszerbe – ezek alkotják a háromszög oldalait, melyek mindegyike ellentmond a szemközti csúcshoz, a következő módon:

Forrás: Lévy 1999, 32.

A jelzők a feszültségoldalak mellett jelzik az illető feszültségből származó tudományos lehetőséget, a zárójeles változatok pedig a túlfeszített állapotot. Az 1. ábra talán leginkább magyarázatra szoruló eleme az ezoterizmus, mely itt az elérhetőség ellentétéként jelenik meg: ez az önmagába zárt, másra nem vonatkozó, pusztán koherens és pertinens tudományosság – a kutatói elefántcsonttorony, mely nem csak tudományos, de intézményes kiszorulás is lehet.

Nem tekintjük feladatunknak e rendszer bírálatát – kétségtelenül igaz, hogy filozófusok, történészek, de minden bizonnyal földrajztudósok is találhatnak rajta támadási pontokat. A következő szükséges lépés tárgy és ismeret viszonyának meghatározása, mely ismert tudományos rendszerek (neopozitívizmus, strukturalizmus, posztmodernizmus, szubjektumfilozófia) frappáns olvasatán és kritikáján át, azok előnyeit átvéve és hátrányait elvetve vezet el egy felvállalható attitűdhöz, alternatív szintézishez, melyet „realista konstruktívizmus” névvel illet.

Ez a megközelítés a pragmatikus irányzatokhoz tartozik, megtoldva némi materializmussal és nominalizmussal, illetve a pragmatikus nyelvészeti irányzatok beszélő aktoraival. A realista konstruktivizmus megnevezés csak látszatra ellentmondásos: az ellentmondás felbomlik, ha úgy értelmezzük, hogy a „túlzottan” konstruktivista irányzatoknál jobban tudatában van a tudományos cselekvését a való világra vonatkozó cselekvéssé átalakító, konstruktivista tudós-agens valódi helyzetének, beszéd- és cselekvési pozíciójának.

A módszertani rész második fejezete már címével is sokat elárul: „Az aktor a rendszerben, a rendszer az aktorban” (*L'acteur dans le système, le système dans l'acteur*). A fejezet „nagy” témája az, hogy hogyan lehet tanulmányozni egy „valóságot” vagy „tárgyat”, mennyire kell figyelembe vennünk mindazokat a nagyobb egységeket, amelyekbe ezek beilleszkednek. Ám az ehhez vezető úton előbb elvégzi a marxizmus kritikáját, majd felvázol egy dialogikus alapú rendszerelméletet, hogy eljusson egy olyan rendszerhez, amelyben, mint a fejezet címe jelzi, a rendszerbe éppúgy benne foglaltatik az aktor, mint az aktorban a rendszer.

A marxizmus kritikája Lévy esetében annál is inkább érdekes, hogy bevallottan maga is az irányzathoz kötődött egy időben: ego-geográfiai esszéjében el is végezte ez irányú önelemzését.³ Itt most saját példáját már kihagyva mutat rá arra, hogy a (földrajztudományi körökben különlegesen soká népszerű) marxista irányzat miért nem győzedelmeskedhetett.

Lévy szerint ennek oka az, hogy a társadalom képzetét rosszul fogta fel: azt a kapitalista modell egyetlen dimenziója mentén működő, merev, belső dinamikával nem rendelkező egységnek gondolta el. Emellett másik hibája a historicizmus totális elutasítása a Történelem nevében – ez az elvi szinten üdvös igyekezet történetietlenségbe torkollott.

Számunkra ismerős tételek (pl. „a kapitalizmus nem képes megújítani önmagát”) olvasmánynak szórakoztató elemzései mutatnak rá (ismét) arra, hogy mennyire mást jelent(ett) többé-kevésbé marxistának lenni Nyugat-Európában, és milyen hasznos lehet, ha nem mindent és mindenáron vetünk el a marxizmusból. Az elemzés második felében egy frappáns, bár kétségbe vonható eredetiségű gondolattal a marxizmust vallásnak, illetve vallási elhajlásnak tekinti – ennek párhuzamai kétségtelenek, hozadéka viszont az intellektuális örömmön kívül kérdéses. Másik oldalról foucault-i epiztemének is titulálja ezt a tudományos-ideológiai-vallási konglomerátumot – ismét csak jogosan, ám különösebb újdonság és eredmény nélkül.

A következő lépés egy dialogikus alapú rendszerelmélet felépítése, először is Kant és Tocqueville alapján. A politikum mint társadalmi dimenziók, az uralmi és kormányzási formák tudatos elemzése e két szerző közös sajátja – ebben Kant egy hosszabb kormányzáselméleti hagyományra támaszkodik, míg Tocqueville az „új világhoz új tudomány” elv alapján újraértelmezésekkel, új fogalmakkal (pl. társadalmi javak) próbálkozik. Ám ebben az alfejezetben, miként a következő, a rendszerelméleteket tárgyaló következőben, valódi újdonsággal nem nagyon találkozhatunk: noha Lévy nem mások alapján, hanem saját olvasata szerint elemzi a szerzőket (az utóbbi fejezetben Pascalt, Mertont, Parsonst és a palo alto-i iskolát), a ha-

talmas vonatkozó irodalomhoz képest újdonságot nem nagyon tud felmutatni. Ezt persze nem kell kompilációnak tekintenünk: Lévy e bevezető fejezetekben bevallotta csak rögzíti saját és az egész földrajzi fordulat (legalábbis ahogy ő azt értelmezi) tudományos referenciáit.

A rendszerelmélet további hozadékai közül meg kell említenünk a társadalom hiperkomplexitásának kiemelését (ez az előző fejezet címében található többes szám egyik értelmezése, mint láthattuk), illetve a dialogizmust, tehát egy egyszerre pragmatikus és dialektikus megközelítést. Ezek mellé, az eddigiek alapján logikusan, kerül a diskurzivitás, és a Marcel Mausstól átvett „totális társadalmi tény”. Itt feltétlenül meg kell jegyezzük, hogy Mauss-szal ellentétben Lévy minden társadalmi tényt totálisnak tekint – ez jelentős rendszerelméleti tanulságot hordoz. Mauss rendszere szerint totális az olyan társadalmi tény, amely az egész társadalom működésére jellemző, azt lényegében ragadja meg – ha minden társadalmi tény totális, abból azt a tanulságot kell levonnunk, hogy minden részben benne foglaltatik az egész. Sőt, ahogy Lévy kifejti: nem csak hogy minden részben benne foglaltatik az egész, de a résznek része az egész – így áll össze a kutatót a tárgyhoz fűző viszony.

Mindehhez kapcsolódik még a tudományos alapok meghatározásában egy hangsúlyos aktor-elmélet, melyben seregnyi szerzőre hivatkozhat és hivatkozik is. Foglalkozunk össze ezek ismertetése helyett azt, ahogy Lévy értelmezi az aktort: azt feltétlenül történeti tárgyként és nyelvészeti, érvelési és stratégiai kompetenciákkal rendelkező individuumként kell kezelnünk. Kérdéses ellenben a kollektivitás az aktorok értelmezésénél – kérdőjeles marad például az, hogy annak tekinthetünk-e például városokat (városok nevével használhatunk cselekvő igéket: „Párizs dönt”), társadalmi csoportokat stb. E ponton, úgy tűnik, a kérdőjel az, ami a definíció részét képezi.

Egy rövid, szintén csak az alapokat rögzítő kommunikációelméleti kiterő (melynek elemeire később visszatér még) után jutunk el a tudományos módszer következő szakaszához, az alkotáshoz. Ennek az alfejezetnek az egyes pontjai már magukban is bemutatják, hogy mennyire másképp gondolja el Lévy a földrajztudomány nevében e folyamatot, mint például a filozófusok vagy a történészek. A „magyarázat” mint első pont az okság kategóriájának értelmezhetőségét, valóságosságát húzza alá. Lévy, láttuk már, intencionalitással rendelkező aktorokat (egyéneket és csoportokat) feltételez. A „megértés” kategóriája itt a megérteni igyekezett dolgot mozgató külső és belső faktorok felismerését jelenti. A „leírás” nagyban különbözik a klasszikus földrajztudomány leírásától, melyet „múltra kihagyott lamarckizmusba zárkózásnak” nevez Lévy – régi és új földrajztudomány ütközése erőteljesebb, mint az új földrajztudomány és a szomszéd tudományok közötti ellentét. A leírás itt nagyon is tudatos válogatás eredménye, tudatában aktusunk mesterséges, szubjektív voltának. A „megfigyelés”, mely a leírás kiegészítője, a kísérletezés itt nem tárgyalt kategóriájával együtt klasszikusabb értelmezésben marad, azaz az elmélet és a gyakorlat összevetésének tere. Végül, visszatérve a pragmatikus, sőt hasznos tudományok ideájához, a tudományos tevékenységnek része kell, hogy legyen az „előrelátás” is: Lévy szerint az előrelátó képességgel nem rendelkező

tudománynak a világon semmi értelme nincs. Sőt, az előrelátás cselekvés nélkül szintén értelmetlen – elkötelezett jobbító szándék kell tehát vezérelje a tudósokat, vagy ahogy a történelem számára Marc Bloch megfogalmazta: „Hogy jobbá tegye az emberek életét.”

A fejezet zárógondolatai a földrajztudomány helyzetét tekintik át „az embertudományok közös házában”.⁴ E ház-metáforát felhasználva gondolja át Lévy a társadalomtudományok helyzetét: számos közös helység mellett mindenkinek vannak saját szobái, bár ezekre esetenként másképp tekint minden „arra járó”. Lévy episztemológiai fejezetei, melyeknek kétségtelenül a közös szobákban kell helyet kapniuk, a földrajztudományra vonatkoztak, de tanulságosak mások számára is. Megítélése szerint (és ebben a ház minden lakója egyetért vele) a gyakorlat és a kísérlet e gyakorlat végiggondolására egyidejűleg szükséges egy tudomány „higiéniájához”.

Mi a házban a földrajztudomány egyedisége? Akármilyen forradalmár is legyen e koncepció, Lévy sem mondhat mást, mint hogy a tér mindenütt jelen levő, minden fölött álló sine qua non helyzete, illetve hogy az embert képes és köteles is a térben vizsgálni.

A módszertani rész utolsó fejezete (A helyek szelleme – L'esprit des lieux)⁵ ennek megfelelően a tér elméletét bontja ki, meghatározva azt, hogyan lehet azt tudományos tárgyként kezelni. A fejezet címe ismét üzenetet hordoz, melyet ezúttal is kibont Lévy: mint minden társadalomtudomány, a földrajztudomány is szellemtudomány, *Geisteswissenschaft* – az új földrajztudomány a tér megélését, feldolgozását helyezi minden egyéb kérdésnél előbbre. A cím üzenete az is, hogy a tér a szellem egy hasznos segítőtársa abban, hogy a világot „olvashassa” – erre utal az egész könyv (magyarul igen nehezen visszaadható) alcíme: „Penser l'espace pour lire le monde.”

A fejezet első része a földrajztudomány „gyász munkája”, halottainak tényleges eltemetése – itt találhatjuk kibontva a leszámolást a vidali hagyománnyal. Noha nem vitatja Paul Vidal de La Blache egyes érdemeit, keményen bírálja egyetemközpontságát és főleg „nem kellő határozottságát elméleti kérdésekben” – mára, állítja igen provokatívan, többet tanulhatnak a geográfusok a chicagói iskolát alapító szociológus Louis Wirth-től, mint Vidaltól. Ám ha egy ilyen mélyreható változás zajlott le, és a földrajztudomány „kibékült” a szociológiával, melynek mindent felfaló össz-társadalomtudományi tendenciáitól egyetemi karrierje elején sikeresen megmenekült, ez feltétlenül szükségessé tesz egy új episztemológiai alapvetést, illetve egy történeti áttekintést.

Ez az áttekintés a földrajztudomány újkori gyökereitől kezdve mutat be számos, számunkra is ismerős nézetrendszert: a már említett determinizmust és possibilizmust, a transzformizmust, a darwinizmust és a szociobiológiát, az ezekkel kapcsolatos félreértéseket és az „elmulasztott randevúkat”: azokat a pontokat, ahol az egymásnak ellentmondó irányzatok valamilyen konszenzusra juthattak volna.

A hagyományok áttekintése után az új irányzat kialakulásának, módszertanának és témaválasztásainak körvonalazásába fog (jegyezzük meg, hogy immár sokadszor

– a többé-kevésbé új megközelítés legitimálásához találta szükségesnek ezt a fajta „sulykolást”, vagy – és ez kétségbevonhatatlan a könyv több pontján is – pusztán túlírásról, digresszióról volna szó?). E folyamat első lépése a „hagyomány feltalálása”, tehát a referenciapontok kijelölése (itt hiányolunk egy utalást Hobsbawmra, az „invention of tradition” fordulat megalkotójára). Néhány kulcsfogalom értelmezése is megjelenik itt: az „espace” (tér) mellé kerül örök fogalompárja, a (magyar nyelvre fordított szövegekben az espace-szal számtalanszor összekevert) „territoire”, terület. Mindkét kifejezés nemzetközi szinten ismert, szinte összes értelmezésével és tipológiájával megismerkedhetünk egy több oldalra rúgó „keretes” betétben (a könyvben keretben szerepelnek klasszikus szövegek, de ugyanígy egyes fogalmi pontosítások is).

A térelméleti fejezet talán legérdekesebb része az „A háborúnak vége” alfejezet, melynek kiinduló tézise az, hogy a földrajztudományt (és nem csak azt) és annak nézeteit szervező alapvető ellentétek szembenállásának leáldozott – logikus következménye ez persze a már többször említett módszertani és elméleti pluralizmusnak. Nem áll tehát többé egymással szemben fizikai és emberi (ez itt a két típusú földrajztudomány viszonyára utal), reprezentáció és valóság, sőt kvalitatív és kvantitatív sem, és meghaladható az eddigiekre támaszkodva egyedi és általános, egy szeri és univerzális ellentéte is. A „geografikusabb geográfia” alfejezet is egy ellentétpár meghaladását írja le: az 1970-es évek francia földrajztudományát szervező térközpontúság–térellenesség ellentétje is a szemetesbe kerül, mégpedig oly módon, hogy mindkettő hibáit felmutatja, és mindkettőt elveti. Az új földrajztudomány, ne feledjük, a nyolcvanas évek kezdetén e kiúttalan vitán való átlépéssel indult újtárra.

Mindezek alapján háromféle földrajztudomány „maradt”, melyek felosztása ugyanúgy történik, mint szinte bármely más társadalomtudománynál: analitikus, tematikus és szintetikus. Az analitikus dolgozza föl a földrajztudomány speciális „szókincsét”, léptékeit, mérőeszközeit stb. – mindig aktuális irányzat ez Lévy szerint, ha a másik kettővel nem veszi el kapcsolatát. A tematikus fűzi a legszorosabbra kapcsolatait a rokontudományokkal. A régi „általános” földrajztól egyrészt az választja el, hogy ezekben az interdiszciplináris kapcsolatokban nem pusztán a többi tudomány egy-egy apró szegmensét ragadja ki, ahogy azt például a gazdaságföldrajz tette, hanem azokat teljes egészükben veszi figyelembe. A másik különbség pedig az, hogy nem pusztán térbeli jelenségek térbeli leképzésével próbálkozik, hanem jelenségek „térstílusát” igyekszik felmérni és összevetni más típusokkal. Végül a szintetikus földrajztudomány tárgya a szigorúan vett tér, annak egyedi vagy általános változatai. Gyökeresen szakít a klasszikus földrajz összehasonlíthatatlanságot hirdető partikularizmusával, és minden teret összevethetőnek tekint. Keresi, kutatja és összeveti a helyek szellemét.

A részletes episztemológiai megalapozás után a „Szavak” rész második fele a tárgyat, azaz a teret igyekszik meghatározni, ismét csak jelentős köröket „lefutva”. A két idetartozó fejezet közül az első („Leszámolás a tér-idővel”) a teret és az időt egyenértékű és hasonló jellegű instanciának határozza meg. Ez szembehelyezkedik tehát minden olyan nézettel (ezeket át is tekinti), amely szerint az idő egyik dimen-

ziója, szintje lenne a tér (ez a Braudel által a *Mediterráneumban* kifejtett koncepció „hosszú, földrajzi idejére” utal), de az olyanokkal is, mely szerint a tér magasabbrendű lenne az időnél. A két koncepció egy szintre hozása volt a célja Lepetit már említett „dinamikus modell” koncepciójának is.

Ahogy a korábbi fejezetekben is, most is messze vezetnek Lévy kirándulásai a pusztá térelmélettől – tér és nyelvek kapcsolata, a természetes nyelv kérdése, Leibniz és az utóbbi idők (még ha csak cáfolás szintjén is) állandóvá vált társadalomtudományi referenciája, Ricoeur is felbukkannak. Ez utóbbit Lévy korábban kifejtett koncepciója, a „helyek szelleme” magyarázza: hogyha ő arra kíváncsi, hogyan „élik meg” az emberek a teret, ismernie kell azt, hogyan élik meg az időt – a szubjektív időfelfogásról pedig Ricoeur nyújtott, mindenekelőtt a *Temps et récit* (Idő és elbeszélés) három kötetében, ha nem is mindig eredeti, de mindenképpen hasznos és nagy ívű összegzést.

Ezután szinte váratlanul csap át a fejezet második felében az interdiszciplináris kóborlásból egy kézzelfoghatóbb területre: a modern állam-, határ- és civilizációelméletre, illetve geopolitikai elemzésekbe. Ez a terület a magyar olvasó számára sem teljesen ismeretlen: Michel Foucher *Európa-köztársaság* című könyve ilyen megközelítéseken alapul, de Huntington (később e könyvben elvetett) esszéje, *A civilizációk összecsapása* is egy hasonló gondolkodásmód amerikai változatát követi. Mivel itt még történelem és tér kapcsolata a téma, ezúttal történeti visszatekintést kapunk a geopolitikai modellek alakulásáról (történeti geopolitika?) – a nagy Európa-összegzéseket nem is ismétli meg itt Lévy, mert azokat egy korábbi munkájában, az 1997-es *Europe: une géographie*-ban már kibontotta.

Idősíkok és térképzetek egymásra vetítésének egy rendkívül tanulságos és egyben látványos példáját mindemellett emeljük ki: ez az iszlám és Európa kapcsolatának térképe. Lévy egy térképen helyezte el az egykori muszlim terjeszkedést és a mai muszlim, bennszülött, illetve iszlám országból származó közösségeket. Az eljárás talán történelmietlen, ám tanulsága kétségtelen, hiszen egyértelműen kirajzolódik: szinte semmilyen átfedés nincs a két terület között. Kisebb méretű spanyolországi, portugáliai és görögországi bevándorlócsoportokon kívül ma csak olyan országokban jelennek meg iszlám országokból származó nagyobb populációk, melyekben sem bennszülött mohamedán közösség nincs, sem iszlám hódítás alatt nem állt soha. Elgondolkodtató ábra, melyhez Lévy nem is fűz más megjegyzést – számára idő és tér egymásra vetítésére elégséges példa, értelmezni mások feladata lehet. Kiki döntse el, hogy ez a hozzáállás szimpatikus-e – Lévy bevallottan az inspiráció (és a provokáció) szerepét vállalta itt föl.

A módszertani rész utolsó fejezete, *Térrel gondolkodni* (Penser avec l'espace) az eddigiekkel ellentétben viszont egy kicsit feleslegesnek tűnik. Nem az tűnik túlzónak, hogy a filozófiai fogalomként való elgondolás után ezúttal nyelvezetként értelmezi a teret – ez bizonyára számos valós eredményre is vezethet. E fejezet azonban néhány strukturális nyelvészeti alapfogalmon és Ricoeur jól ismert, mára már szinte közhelyesen ható Braudel-kritikáján kívül nem sok mindent tud felhozni – és nem látjuk azt, hogy ez milyen episztemológiai hozadékkal bír.

Egy ilyen részletességű módszertani és episztemológiai áttekintés után érdeklődve tekint az olvasó a második rész, a „Dolgok” elébe, ahol mindezek gyakorlati formába öntését várhatjuk. E második rész első nagy egysége az „Urbanité” címe viseli, s témaválasztása cseppet sem meglepő: Lévy alapvetően városokkal foglalkozik, ő irányítja a VillEurope kutatócsoportot. Maga a francia kifejezés jókora neologizmus: eredeti értelme, mely szintén az *urbs*-ból származik, kifinomult viselkedésmód. Az utóbbi évtizedek tudományossága e szóval írja körül mindazt, ami a városhoz kapcsolódik, a városiasságot: leghelyesebb fordítása így talán egy magyar neologizmussal az „urbanitás” lehet. E fejezetben a város „feltalálása”, mérése, elgondolása és kormányzása kapnak egy-egy fejezetet. A „Tér-ség” címmel fordítható egység (*Spatialité*) két mérész fejezetet, a politikum terét és a zene terét elemzőket foglalja magába, majd a „Helyek” szakaszban érkezünk el a gondolatmenet lezárásához.

A város feltalálása (*Inventer la ville*) témája az a folyamat, ahogy egy „lassú visszateréssel” a hetvenes-nyolcvanas évekre visszatalált a földrajztudomány a városhoz, melyet előtte hosszabb ideig mellőzni látszott. Mára a város megkerülhetetlen, mindent fel is faló kutatási tárgy, leírása „kategorikus imperatívusz” – a kanti kategória ilyen túlzott használata egyértelmű üzenet a tudományos feladatok tekintetében.

De hát hogyan valósulhat meg a leírás? Erre Lévynek nagyon is konkrét javaslatai vannak, melyek közül első egy specifikus városi mérésrendszer felállítása. Hét elv köré szerveződik e rendszer, melyeket érdemes ismertetnünk. Az első egy elemi szintű, univerzális urbanitás-definíció, mely természetesen nehéz feladat magában is. Javaslata a koncentráltág és változatosság együttese mint alap (a lehető legtöbb „társadalmi dolog” a lehető legkisebb területen). A második elv az *a priori* urbanitás elválasztása az *a posteriori* változatoktól – ez arra utal, hogy a városok elemzésénél funkciók, népességeloszlásuk mellett/helyett azt is figyelemmel kell kísérni, hogy térbeli elrendezésük milyen potencialításokat hordoz. Los Angeles jóval gazdagabb Kairónál, de negyedeinek egy része a többi negyed lakosai számára szinte elérhetetlen. A harmadik elv a relatív és az abszolút urbanitás megkülönböztetése. Ha a várost az előző elv alapján interakciókban mérjük (relatív urbanitás), figyelembe kell vennünk azt is, hogy egyes várostípusokban ezeket a változatosság hiánya akadályozza (ilyenek a bányavárosok) – itt a tömegességet, az abszolút értelmű urbanitást kell figyelembe vennünk. A negyedik elv szerint az urbanitást mindenben mérnünk kell. Közhelynek tűnik, hogy az európai centrum-periféria viszonyon alapuló városstruktúrának leáldozott, mégis a tudománynak ezt fokozottabban figyelembe kell vennie, és városi jelleget feltételezhetünk oly pontokon is, ahol az európai városi formákhoz szokott „etno-urbanocentrista” látásmódunk azt elsőre nem tekintené városinak. Lényegi különbséget hozott a városok tekintetében a 20. század és az autó: az ötödik elv szerint meg kell különböztetnünk gyalogos és járműves méréseket (erre több példát is felmutat a könyvben). A hatodik elv szerint párhuzamosan kell területben és hálózatban gondolkodnunk – a modern tértudományok hálózat-központúsága számunkra sem újdonság. S végül a banálisnak tűnő hetedik elv a módszertanhoz kanyarodik vissza: a lehető legegyszerűs-

rűbb mutatókat kell keresnünk – ez a Lévy által hangoztatott pragmatikus szemlélet ismeretében (melynek másik hozadéka a kicsivel később a város vezetéséről szóló, alkalmazott földrajztudomány létrehozását sürgető fejezet is) magától értetődik.

Ha megmértük a várost, eljuthatunk mozgatórugóinak felismeréséhez, modellek alkotásához, a város erővonalainak meghúzásához: egyszóval elgondolhatjuk a várost (*Penser la ville*). Megannyi vitára készítő, kockázatos és inspiráló fogalom sorjázik itt, a város definíciójának szükségességétől, illetve szükségszerű mobilitásától a leginkább állandónak és univerzálisnak tűnő jelenségek váratlan leáldozásáig (ilyen a végül visszájára fordulni látszó metropolizáció, a kilencvenes évek első felének megingathatatlan fogalma).

Kutatást indít meg tehát Lévy: hol van a város? Láttuk már, hogy a városiasság etnocentrikus definíciója nem fenntartható, ám egyre meglepőbb helyszínek jelennek itt meg. Ezek egyike a virtualitás, melynek kibontásában a virágzó francia cyber-filozófia eredményeire támaszkodik – véleményünk szerint a cyber-tér specifikus térvizonyai (pl. a link által minden pont potenciálisan minden másik pont szomszédja, egyfajta mágikus teret alkotva) első látásra meglepővé teszik ezt a gondolatmenetet, hacsak nem az egész cyber-tért tekintjük egy városnak, aminek viszont a hozadéka kétes. Ám nem vitathatjuk, hogy az urbanitást itt meghatározó társadalmi kapcsolatok burjánzanak a cyber-térben, és koncentrálnak is egyes pontjain (virtuális közösségek), és ezeket valóban locusok (www....) tartják össze, noha ezek pillanatok alatt mozoghatnak. De talán hozzá kell szoknunk az ilyen mobil városokhoz is – ami viszont feltétlenül helyes, az az, hogy az „off-line” tudományosság is felfigyel a cyber-tér azon képességére, hogy akár a világhálón kívüli teret is átalakítsa (táv munka, párhuzamos jelenlét stb.). Kevésbé meggyőzőek azok a gondolatok, amelyekben a valós városok folytatásaként tűnnek fel cyber-városok – ezek az ember utáni cyber-testeket taglaló elméletek számunkra üresnek és tét nélkülinek tűnő, a (véleményünk szerint jobban elválasztandó) valós és virtuális közegeket összemosó elmélkedéseinek szintjén mozognak.

A tér megannyi változata után a következő két fejezet a földrajzi típusok közül a tematikus példái: az első a politikai, a második a zenei tér elemzése. Mindkettő komoly és szokatlan vállalkozás, amit a címadás is jelöl (*Ki fél a politikum terétől?*, illetve *A valószínűtlen ígérete: tér és zene*).

A földrajztudomány és a politika viszonya sokáig zavaros volt, ahogy az egy-egy korábbi fejezetben már felbukkant – a pragmatikus perspektívát sokan elutasították, a marxista megközelítések politikai alkalmazása sem aratott osztatlan sikert, már ha a kísérlet szintjére eljuthattak. Az új földrajztudomány azonban visszaemelte – és sikerrel – témái közé a politikát, ám a helyzet továbbra is ellentmondásos annyiban, hogy – ahogy az olvasóban eddig is nem egyszer – felmerül a kérdés: földrajz ez még egyáltalán? E viszony tisztázására tesz kísérletet Lévy.

A politikum földrajza nem az államközi kapcsolatok területi dimenzióját elemző geopolitika, hanem a társadalom és politikum közötti legitimációs áramlatok (*flux*) konkrét és elvont értelemben vett tere. A magyar olvasót is érdekelheti az az igen hosszú betét, melyet a *Kommunizmus fekete könyve* kapcsán felvetett, a fasizmus és

a kommunizmus összevethetőségét érintő kérdésnek szentel. Ezt nem csak a tér szempontjából végzi el, de csak a térrel kapcsolatos részekenél nincs olyan érzése az olvasónak, hogy kissé magamutogató túlírással állnánk szemben. A tér beemeléssel azonban érdekes, sőt új megközelítésű adalékokat is találunk. Így 1918–1919 kapcsán a magyar olvasót is érdekelheti (még ha nem is igazán lel benne a témával foglalkozó magyar tudósok számára eddig ismeretlen információkra), hogy a francia szakértői bizottság azért volt érzéketlen az erdélyi városhálózat magyar voltának jelentőségével szemben, mert annak földrajztudós tagja a városok jelentőségét mérsekeltnek tartó irányzathoz tartozott.

E betét egyik végső tanulsága, hogy a fasizmus geopolitikailag is „frusztrációs” helyzetben volt: védőszerepet tulajdonított magának Kelet felé, ám a Nyugat szempontjából perifériának tekintették. Ám ennél többnek is lennie kellett, hiszen nem csak Németországban jelenik meg, hanem ideologikusan megannyi más országban is – általánosan jellemzi egy páni félelem látható vagy láthatatlan invázióktól, és ebben összegzi sok helyütt a lakosság kisebb vagy nagyobb részének képzetait. Ám ugyanekkor, és innen a korszak konfrontációinak nagy része, 1914–1945 az *économie-monde*, a világgazdasági hálózat kiépülésének korszaka is, melyhez képest a birodalmak jelentősége csökken, illetve megjelenik a hegeli államtól mentes társadalom képzete is. E kettő konfrontálódik a frusztrációkon nyugvó fasizmussal.

A fejezet második, kevésbé újszerű fele a *citoyenneté* (polgárlét) és a tér kapcsolatát elemzi. Ezt Lévy szintén ritka témának nevezi, ami meglepő – a népszerű választási földrajz (mely hazánkban is felfutóban van, tekintsük csak a *Magyarország XX. századi választási atlaszának* megjelenését) éppúgy közel áll hozzá, mint az *Annales* körében is sokat elemzett decentralizációs, kistérség-alakítási, térfelosztási elképzelések, így például a *pays*-problematika. Ez utóbbi téma is felfutóban van hazánkban – örvendetesen állapíthatjuk meg, hogy sok más résztémával ellentétben itt nem vagyunk komoly lépéshátrányban.

A nem kevésbé merész fejezet zene és tér kapcsolatáról a „valószínűtlen ígéretei” alcímet hordozza. Alapját Adorno elemzése alkotja a zene bécsi iskolájáról, a „miért épp Bécs?” kérdésfeltevéssel. Némely térképei, így a zenét és Európa kulturális régióit 1750 és 1945 között (miért pont akkor, kérdezhetnénk) bemutató, és némely állításai, így hogy Franciaországban lényegileg hiányozna a zenei avantgárd (Shattuck *Les primitifs de l'avant-garde* című esszéjében az „avantgárd primitívjei” közé sorolja Satie-t, és általában a francia Hatok, Apollinaire, Picasso és Cocteau barátai, munkatársai is ide kell, hogy tartozzanak) erősen vitathatóak, de hordoznak érdekes tanulságokat is. Perifériák, centrumok, elsődleges és másodlagos területek között Lévy szerint térdinamikailag leírható zárási és nyitási, befogadási és kisugárzási folyamatok zajlanak, az állam beavatkozásától részben függve – e ritka gondolkodásmódra nehéz ráállni, és néhol egy-egy állítás nem is feltétlenül tűnik jogosnak. Szemmel látható az eltérés a zeneileg legfejlettebb régiók és a gazdaságilag, illetve kulturálisan, vagyis más téren kiemelkedő területek között – ez vezet el a Bécs-problematikához.

Adorno a „könnyedség” Bécsre jellemző kategóriájából jutott el több lépcsőn át két viselkedésformához, a konzervativizmushoz (ez is jellemzi Bécs esztétikai állapotát néha), illetve az avantgárdhoz – jogos, ám még nem feltétlenül meggyőző levezetés. Bécs többszörös muziko-geográfiai terével kombinálva (birodalmi, német, osztrák, helyi, európai, illetve a távolból Párizs hatása) mindez hatásosabbnak tűnik, még ha továbbra sem győz meg minket.

Az utolsó két fejezet a Lévy által meghatározott „műfajok” közül a szintetikus földrajztudomány példaként jelenik meg. A szintetikus földrajz egyedi helyzeteket vizsgál, melyekben több térszerveződési forma kombinálódik.

Az első ilyen „hely” nem kevesebb, mint a világ maga – a kérdés tehát az, hogy hogyan kezelhető a világ földrajzi tárgyként? A világot elemzik diplomáciailag (geopolitikai elméletekkel), gazdasági elméletekkel (modellekkel), antropológiai modellekkel (kultúra- és civilizációelméletek). Ezekkel szemben a földrajztudomány előnye a kései érkezés: jobban áttekinthető problematikára lelt, amelyben számos zsákutcát már „kipróbáltak”.

A földrajztudomány megközelítését először egy tér és társadalom viszonyait öszszegző gyönyörű táblázat foglalja össze, mellyel talán csak az a (komoly) bajunk lehet, hogy nem mentes az evolucionista párhuzamoktól (adott evolúciós állapothoz adott fejlettségi szint más téren...). Második lépésben mondializáció-elmélet felállítását sürgeti, melynek pillérei közül kiemelnénk néhányat: nem harcos (ha nem is erőszakmentes), és ebben az államalakulással szembeállítható; cseppet sem kommunális, a „mi”-hez nem tartozik semmilyen „ők” (erről azért nem minden „globalizációellenes” csoport lenne meggyőződve); s végül, és ez kétségbevonhatatlan, földrajzilag számos típusú aktor jelenik meg benne: államok, nemzetközi szervek, NGO-k, vállalatok – ez a poliform állapot szintén újdonság.

Két, megdöbbentően aktuális gyakorlati elemzésen (az 1997–99-es gazdasági válság, illetve Koszovó) mutatja be az eddigiek alkalmazhatóságát (bár ha a világ a téma, miért részegységein gyakorlunk?); így jutunk el a fejezet végső megállapításához, az univerzáliai felvetéséhez. Az utóbbi pár évben megszokhattuk, hogy az emberi univerzáliai szélsőséges elvetésének kora lejárt – újabb és újabb művek vetik fel a talán mégis lehetséges univerzáliai létét. Lévy négy típust határoz meg: a közös külső elv alapján létrejövő (azonos biológiai felépítés); a helyzetek párhuzamából előálló (hasonló kérdésre hasonló válasz); az innováció terjedése által kialakuló (mivel ez hasonlóvá formálja eredetileg különböző helyzeteket); s végül a konstrukció révén létrejövő integrációt, ahol a közös szervezet kialakítása egységes keretet teremt.

Az utolsó fejezet szintézisének tárgya Los Angeles, e látványosan egyedi városformáció. Terei igen gazdag tanulmányozási terepet jelentenek, melyeket mint lehetőségeket Lévy szorgalmasan és élvezetesen be is mutat, mindenekelőtt más munkákra támaszkodva. Vizsgálható itt a betelepülők eredeti társadalmának hozadéka (a brit típusú állam-társadalom viszony például), az újabb és újabb korszakok térhez való viszonya (a Mayfloweren érkezettek eredeti, ideológiai alapú, egész Amerikán áthúzódó városellenessége, melyben „vér és vallás” áll az Európában meghatározóbb „föld és állam” helyén). Egy szójátékkal (angels–angles) bemutatja,

hogy a szerteszt ágazó várost kereszteződéseivel szervezik, ezek tartják alacsony fokon *a priori* urbanitását (nem elérhető mindenki számára minden része) és alakítják etnikai hálózatát is.

E hatalmas munka végére érve összegeznünk kellene véleményünket, mely nem könnyű feladat. Megértettük e könyvből, hogy ez a fajta új földrajztudomány valóban már az említett Embertudományok Házának spájzában van: nem feltétlenül figyeltünk rá, de jelentős fejlődésen ment át, és kevésbé titkoltan növelni is szeretné befolyását. Alapelvként felfogott sokfélesége jó túlélési alap (ismét csak a később érkezett tudomány előnye). Ha pontosabb (ön)definíciókhoz, célkitűzéseiknek megfelelően gyakorlatibb tárgyakhoz, életközeli helyzetekhez tudnak kötődni, valóban meghatározó szerepre tehetnek szert.

A könyvről el kell azt is mondanunk, hogy szerzője személyiségének minden oldala átüt rajta: mind provokátor hajlama és helyenként egyértelmű önmagában való tetszelgése, túlírási hajlama, mind, másutt vagy éppen ugyanott, hihetetlen ismereti háttere és briliáns elemző képessége. Ez csak annyiban problematikus, hogy egy irányzat bemutató könyvét szándékozta megírni, ami feltételezné az író személyének bizonyos mértékű háttérbe helyezését: ez bizonyos pontokon megvalósul, másutt nagyon nem. Nagyszerű példája például a hasznos összegzésnek a könyv annotált, rövid definíciókat adó földrajzi tárgymutatója, még ha egyes definíciókban 8–10 szó maga is csillagos, utalásos.

Talán csak Lévy saját véleménye az is, amit az új földrajztudományra leselkedő legfontosabb veszélynek látunk. A klasszikus francia földrajzi hagyomány, és mindenekelőtt a középiskolai oktatáshoz való kapocs túlzott megkérdőjelezése ez, tehát a vidali hagyománnyal való maradéktalan leszámolás – annak újraolvasására, illetve a jó pozíciók fenntartására lehetnek más utak is, melyek nem teszik lehetetlenné a gyökeres megújulást. Egy ilyen jó intézményes pozíciót így felrúgni kétes eredményű: ne feledjük, ha sikerült bejutni a spájzba, az azt jelenti, hogy vezet még út a házon kívülre is.

Jegyzetek

- ¹ A possibilista–determinista vita és a dinamikus modell leírását megtalálhatjuk Lepetit *Tér és történelem* című, a közelmúltban magyar fordításban is megjelent cikkében (Benda–Szekeres 2002).
- ² A néhány éve már kizárólag internetes terjesztésű *EspacesTemps* alapítói és szerkesztőbizottsági tagjai között találhatjuk Lévyt is.
- ³ Az 1995-ös ego-geográfiai esszé kétségtelenül a Pierre Nora által szerkesztett, történészek önvallomásait egybegyűjtő *Égo-histoires* kötetre adott válasz gyanánt készült.
- ⁴ E kép voltaképpen utalás: a „maison commune des sciences de l’homme” kifejezés megértéséhez kell tudnunk a „Maison des sciences de l’Homme”, e Braudel által alapított humán tudományi központ létéről.
- ⁵ Ez a fejezet a közelmúltban magyar nyelven is megjelent a már említett, Benda Gyula és Szekeres András szerkesztette *Tér és történelem* című kötetben (L’Harmattan, 2002), Szekeres András fordításában, 19–37. o.

Irodalom

Benda Gy.–Szekeres A. (szerk.) (2002) *Tér és történelem*. l’Harmattan, Budapest.